

Гавриш І.С.

аспірант кафедри кримінального процесу
Національної юридичної академії України
ім. Ярослава Мудрого

КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНІ АСПЕКТИ МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА УКРАЇНИ У ГАЛУЗІ НАДАННЯ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ В КРИМІНАЛЬНИХ СПРАВАХ

Глибокі економічні, політичні та соціальні зміни, які відбуваються в Україні та країнах СНД протягом останніх десяти років, призвели до виникнення та розповсюдження низки негативних явищ, притаманних сучасному суспільству. Найбільш небезпечним серед них є злочинність (особливо така її форма, як організована), структура і характер якої останнім часом значно змінилися. Еволюція злочинної діяльності свідчить, що вона зазнає суттєвих якісних змін: зокрема набуває транснаціонального та транскордонного характеру, виникають її нові форми у сфері економіки, банківської діяльності, приватизації, громадської безпеки, використання комп’ютерних мереж, зокрема інтернету, електронно-обчислювальних машин та систем тощо. Вчені правознавці та міжнародники, які досліджують цю проблематику, констатують існування так званих транснаціональних кримінальних корпорацій, окрім з яких знаходяться на території республік колишнього СРСР.¹

Глобальний характер проблеми злочинності, деструктивний вплив її на економіку країни потребує вжиття адекватних заходів, цілеспрямованої та скоординованої діяльності правоохоронних органів усіх держав щодо боротьби з нею. Розслідування багатьох кримінальних справ, встановлення осіб, винних у вчиненні злочинів, отримання доказів, відшкодування шкоди, заподіяної злочином, у низці випадків неможливе без ефективного співробітництва у сфері надання міжнародної правової допомоги, яке за останні роки отримало тенденції до зростання.

Ефективність взаємодії в цій галузі залежить від багатьох факторів, головним серед яких, на наш погляд, є створення дієвих правових механізмів надання міжнародної правової допомоги та інших видів співробітництва у сфері боротьби зі злочинністю.² Важливе значення також має і вдосконалення правозастосовчої діяльності (зокрема обмін інформацією щодо можливостей та умов отримання взаємної правової допомоги; вивчення досвіду інших держав щодо боротьби з окремими видами злочинів, які мають ознаки транснаціонального характеру, та впровадження його в національну практику; підвищення кваліфікації слідчих, прокурорів та суддів, тощо); здійснення відповідних заходів організаційного характеру, зокрема, створення спеціальних підрозділів правоохоронних органів держави, основним напрямком діяльності яких є міжнародне співробітництво у цій сфері (в нашій країні це, наприклад, Національне центральне бюро Інтерполу, можливості якого використовуються правоохоронними органами України для співробітництва з Генеральним Секретаріатом Інтерполу та правоохоронними органами зарубіжних країн під час здійснення діяльності, пов’язаної із попередженням, розкриттям та розслідуванням злочинів, що мають транснаціональний характер чи виходять за межі України; спеціальні підрозділи органів Міністерства внутрішніх справ України, основним завданням яких є боротьба зі злочинами, що мають транснаціональний характер (наприклад, спеціальний підрозділ у складі Головного управління боротьби з організованою злочинністю, що займається боротьбою з «відмиванням брудних коштів» тощо)).

Проте слід звернути увагу на очевидну недосконалість існуючого в Україні правового механізму регулювання міжнародної правової допомоги, відсутність ефективних засобів співробітництва в цій галузі, що свідчить про досить повільну трансформацію норм міжнародного права в національне законодавство. У зв’язку з цим зазначимо, що згідно зі ст. 27 Віденської

конвенції про право міжнародних договорів³ учасник не може посилатися на положення свого внутрішнього права як на виправдання для невиконання ним договору. І далі: держава не має права посилатись на ту обставину, що її згода на обов'язковість для неї договору була виражена на порушення того чи іншого положення її внутрішнього права, яке стосується компетенції укладати договори, як на підставу недійсності її згоди, якщо тільки це порушення не було явним і не стосувалося норми її внутрішнього права особливо важливого значення (ст. 46).

На сучасному етапі правова допомога в кримінальних справах надається на підставі Конституції України, відповідних міжнародних договорів України, Закону України “Про міжнародні договори України” від 22.12.1993 р., КК та КПК України.

Конституція України закріпила декілька загальних положень, які мають принципове значення щодо міжнародного співробітництва у боротьбі зі злочинністю. Так, юридичні межі виконання запитів про надання міжнародної правової допомоги встановлені статтею 25 Основного закону, згідно з якою громадянин України не може бути вигнаний за межі України або виданий іншій державі. Україна гарантує піклування та захист своїм громадянам, які перебувають за її межами. Ця конституційна норма знайшла своє втілення (а щодо суб'єктів, які не можуть бути видані, – більш широке визначення) в новому Кримінальному Кодексі України, згідно з яким громадяни України та особи без громадянства, що постійно проживають в Україні, які вчинили злочини поза межами України, не можуть бути видані іноземній державі для притягнення до кримінальної відповідальності та віддання до суду (ч. 1 ст. 10). Частини 2 і 3 ст. 10 КК України закріплюють право України при наявності відповідного міжнародного договору видати іноземній державі для притягнення до кримінальної відповідальності і віддання до суду або передати для відбування покарання іноземців та осіб без громадянства, що постійно не проживають на Україні, які вчинили злочини поза межами України і перебувають на її території, а також передати для відбування покарання іноземців, які вчинили злочин на території України.

Важливе значення в плані вирішення питань правової допомоги має також і ст. 26 Конституції України, а саме її положення щодо можливості надання притулку в Україні іноземцям та особам без громадянства.

Згідно з ст. 9 Конституції України міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною її національного законодавства. Отже, правовою основою міжнародного співробітництва у галузі боротьби зі злочинністю на сучасному етапі є відповідні міжнародні угоди України, які були укладені колишнім СРСР і в силу правонаступництва мають юридичну силу для України, та договори, які укладені Україною за роки незалежності. Останні носять двосторонній або багатосторонній характер, важливе місце серед яких займає Конвенція про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах від 22.01.93 р. (ратифіковано Законом України від 10.11.94 р.) і Протоколи до неї від 29.03.97 р. та європейські конвенції, які набули чинності для України – Європейська конвенція про взаємну допомогу у кримінальних справах від 20.04.59 р. і Додатковий протокол до неї від 17.03.78 р. (набула чинності для України 16.01.98 р.), Європейська конвенція про видачу правопорушників, 1957 р. та Додаткові протоколи до неї (ратифіковано 16.01.1998 р.), Європейська конвенція про передачу засуджених осіб, 1983 р. (ратифіковано 22.09.1995 р.), Європейська конвенція про нагляд за умовно засудженими або умовно звільненими особами, 1964 р. (ратифіковано 22.09.1995 р.), Європейська конвенція про передачу провадження у кримінальних справах, 1972 р. (ратифіковано 22.09.1995 р.), Конвенція про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, отриманих злочинним шляхом (ратифіковано 17.12.1997 р.); Європейська конвенція про боротьбу з тероризмом 1977 року (ратифіковано 17.01.2002 р.).

Діюче кримінально-процесуальне законодавство України не містить необхідних норм, які б належним чином регулювали правові відносини, що виникають у процесі надання правової

допомоги в кримінальних справах, та відповідали вимогам сучасної правозастосовчої практики. На жаль, тільки ст. 31 КПК України закріплює лише загальне положення про те, що порядок зносин судів, прокурорів, слідчих і органів дізнання з відповідними установами іноземних держав, а також порядок виконання взаємних доручень визначаються законодавством України і міжнародними договорами України. Разом з тим, виконання міжнародних зобов'язань передбачає застосування саме національного законодавства, яке, як слушно зазначено в юридичній літературі, є основою для створення та рушійною силою для застосування міжнародних договорів.⁴ У даному аспекті не можна не погодитись з точкою зору проф. Чернichenko C.B., що внутріодержавне право має бути узгоджене з міжнародним таким чином, щоб забезпечувати здійснення останнього. В цьому сенсі можна вести мову про примат міжнародного права.⁵ Міжнародними договорами не виключається можливість застосування при виконанні запиту про правову допомогу законодавства запитуючої сторони, якщо на це є її прохання і воно не суперечить законодавству запитуваної держави. Проте це положення є певним винятком із загального принципу "закону суду", оскільки застосування іноземного процесуального права в деякій мірі, як відзначають фахівці, порушує основи судочинства запитуваної держави.⁶

Закон України "Про міжнародні договори України" надає відповідним міністерствам та іншим центральним органам державної виконавчої влади разом із Міністерством закордонних справ України повноваження на підписання міжнародних договорів України міжвідомчого характеру (ст. 5). Тому порядок зносин України з іншими державами у галузі надання правової допомоги регулюється також багатьма відомчими нормативними актами, серед яких окремо слід відзначити Інструкцію про порядок виконання європейських конвенцій з питань кримінального судочинства, якою визначені механізм реалізації конвенцій та повноваження кожного державного органу щодо виконання прийнятих Україною зобов'язань.⁷

Враховуючи наведене, а також той факт, що в останні роки співробітництво України в галузі міжнародної правової допомоги значно інтенсифікувалося, існуюча правова регламентація даної проблеми на національному рівні є очевидно недостатньою.

У з'язку з цим зазначимо, що практика застосування норм міжнародного права в процесі надання правової допомоги поєднана з низкою проблем, які, як уявляється, мають дуалістичний характер. По-перше, особливості вчиненого злочину, необхідність застосування для його розкриття та притягнення до кримінальної відповідальності винних осіб міжнародної правової допомоги апріорно є фактором, який ускладнює досягнення завдань кримінального судочинства. По-друге, відсутність в національному законодавстві відповідної деталізованої процедури реалізації міжнародних угод щодо співробітництва у цій галузі також є чинником, що деструктивно впливає на його розвиток, породжуючи численні колізії.⁸ Окремої уваги в цьому контексті заслуговує проблема надання правової допомоги у випадках, коли з державою відсутні договірні відносини, тобто допомога надається на умовах взаємності. Вбачається, що основні засади взаємодії в цих випадках, органи, які повноважні підтверджувати письмовим зобов'язанням взаємність співробітництва, доцільно визначити в національному законі.

Аналіз міжнародних договорів та спеціальної літератури (зокрема, робіт Бастиркіна А.І., Панова В.П., Ігнатенко Г.В., Лукашуків І.І., Волженкіної В.М., Волеводза А.Г., Марішевої Н.І., Виноградової О.І., Мілінчук В.В., Максименко В. та інших вчених) дозволяє дійти висновку, що міжнародна правова допомога в кримінальних справах представляє собою передбачену міжнародними договорами або здійснювану на умовах взаємності при одночасному застосуванні норм міжнародного та внутрішнього права запитуваної сторони, а в передбачених договором випадках – і права запитуючої сторони діяльність компетентних органів запитуваної держави щодо провадження на її території процесуальних дій у з'язку із виконанням слідчих або судових доручень компетентних органів

запитуючої держави з метою отримання доказів, забезпечення відшкодування шкоди, заподіяної злочином, або притягнення до кримінальної відповідальності особи, яка вчинила злочин.

На сучасному етапі розвитку суспільства, в умовах інтернаціоналізації всіх його сфер міжнародна правова допомога набуває значення важливої гарантії здійснення правосуддя, вирішення завдань, які постають перед державними органами в кримінальному судочинстві. Тому, на наш погляд, в новому Кримінально-процесуальному Кодексі України мають бути комплексно врегульовані принципи та умови її надання, обсяг можливої допомоги (із врахуванням тенденцій до його розширення, які простежуються в останніх міжнародних документах⁹), зміст кожного її виду та відповідної процедури.

Належна правова регламентація цього напрямку міждержавного співробітництва сприятиме не тільки підвищенню його ефективності, уніфікації правозастосовчої практики, досягненню завдань кримінального судочинства, але, перш за все, є важливою умовою визнання отриманих в ході правової допомоги доказів допустимими.

Література

1. Волженкина В.М. *Нормы международного права в российском уголовном процессе*. – Спб.: Юрид.центр Пресс, 2001.
2. Иванов Е.А. *Отмывание денег и правовое регулирование борьбы с ним*. – М.: Рос. юрид. издат. дом, 1999.
3. Ларин А.М., Мельникова Э.Б., Савицкий В.М. *Уголовный процесс России: Лекции-очерки*. – М.: БЕК, 1997.
4. Марышева Н.И. *Международная правовая помощь по гражданским и уголовным делам: Докторская диссертация в форме научного доклада*. – М., 1996.
5. Черниченко С.В. *Теория международного права. Том 1*. – М.: НИМП, 1999.

¹ Иванов Е.А. *Отмывание денег и правовое регулирование борьбы с ним*. – М.: Рос. юрид.издат.дом, 1999. – С. 12.

² В юридичній літературі справедливо запропоновано розрізнати проблеми міжнародної правової допомоги при розслідуванні і судовому розгляді кримінальних справ та міжнародного співробітництва у галузі кримінальної юстиції й участі в ньому держави. Див., напр.: Мельникова Э.Б. *Уголовный процесс и вопросы международного сотрудничества* // Ларин А.М., Мельникова Э.Б., Савицкий В.М. *Уголовный процесс России. Лекции-очерки*. – М.: Изд-во БЕК, 1997. – С. 258.

³ Набула чинності для України 13.06.1986 р.

⁴ Волженкина В.М. *Нормы международного права в российском уголовном процессе*. – Спб: Юрид.центр Пресс, 2001. – С.103.

⁵ Черниченко С.В. *Теория международного права. Том 1*. – М.: НИМП, 1999. – С. 147.

⁶ Марышева Н.И. *Международная правовая помощь по гражданским и уголовным делам: Докторская диссертация в форме научного доклада*. – М., 1996. – С. 55–57.

⁷ Затверджено спільним наказом Мін'юсту України, Генеральної прокуратури України, Служби безпеки України, Державної податкової адміністрації України, Державного департаменту України з питань виконання покарань 29.06.1999 р.

⁸ Міжнародні практиці регулювання співробітництва у галузі правової допомоги в кримінальних справах відомі різні шляхи вирішення цієї проблеми. Так, напр., в Швейцарській Конфедерації основні питання, пов'язані з наданням правової допомоги, врегульовані Федеральним законом про міжнародну правову взаємодопомогу у кримінальних справах (Закон про міжнародну кримінально-правову допомогу [EIMP] від 20.03.1981 р.); в Ізраїлі діє Закон “Про надання міждержавної правової допомоги” 1997 р.; порядок міжнародного співробітництва правоохоронних органів ФРН регулюється Законом про міжнародну правову допомогу у кримінальних справах (IRG), 1982 р. і Законом про федеральне кримінальне відомство і співробітництво Федерації і Земель в кримінально-поліцейських справах (BKAG), 1997 р. Для України більш сприятливим, на наш погляд, є комплексне нормативне врегулювання цих питань в кодифікованому законодавстві.

⁹ Див.: Конвенція про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, отриманих злочинним шляхом (1990); Конвенція ООН про транснаціональної організованої злочинності (2000).